

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra hudební výchovy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Učebnice hudební výchovy pro základní školy v letech 1968 až 1989
Music education textbooks for primary schools between 1968 and 1989

Aleš Horák

Vedoucí práce: MgA. Jiřina Dvořáková, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)
Studijní obor: B D-HV (7507R038, 7504R233)

2019/2020

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Učebnice hudební výchovy pro základní školy v letech 1968 až 1989* potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 22. srpna 2020

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval mé vedoucí práce MgA. Jiřině Dvořákové, PhD. za neustálou podporu a udržování dobré nálady po celou dobu mého bakalářského studia a především za její přístup, nedocenitelné rady a pomoc při psání této bakalářské práce.

Dále bych chtěl poděkovat Mgr. Pavlovi Zmátlovi za pomoc s některými formálními náležitostmi této práce.

V neposlední řadě patří můj dík mé mamince Miroslavě Horákové za intenzivní korekturu této práce a celé rodině za obrovskou podporu a za možnosti, které mi už od dětství poskytuje.

ABSTRAKT

Předmětem této bakalářské práce je analýza obsahu československých učebnic hudební výchovy pro 2. stupeň základní školy v letech 1968 až 1989. Tato společensko-vědní teoretická práce se zabývá projevy tendenčních prvků tehdejšího režimu ve srovnání s funkčními částmi učebnice. Na základě získaných poznatků pak zasazuje některé projevy tendenčních prvků do společensko-historického kontextu a vytváří přehled těchto prvků. Současně porovnává učebnice ze 70. let s učebnicemi z 80. let z hlediska jejich struktury, přehlednosti a didaktické vybavenosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

Učebnice hudební výchovy

Totalitní režim

Školské reformy

Česká hudební společnost

Nitranské konference

ABSTRACT

Main topic of this bachelor thesis is analysis of the Czechoslovakian music education textbooks for the lower secondary education that were published between 1968 and 1989. This social science oriented theoretical thesis focuses on the tendencies of the former political era in context to the functional parts of the textbooks. The thesis later, based on the acquired insight to the problematics, puts specific tendentious elements of the textbooks into social-historical context and creates a summary of these elements. At the same time it also compares music education textbooks published in the 70's to the textbooks published in the 80's based on their formal structure, clarity and didactic value.

KEYWORDS

Music education textbooks

Totalitarian regime

Education reform

Czech music education society

Nitra conference

Obsah

Úvod.....	8
1 Společensko-historický kontext.....	10
1.1 Česká hudební společnost.....	15
1.2 „Nová koncepce vzdělávání“ a nitranské konference.....	16
1.3 Autoři učebnic.....	19
2 Učebnice hudební výchovy.....	21
2.1 Ediční řada Učebnice pro základní devítileté školy.....	22
2.1.1 Učebnice pro 6. ročník.....	22
2.1.1 Učebnice pro 7. ročník.....	26
2.1.1 Učebnice pro 8. ročník.....	32
2.1.1 Učebnice pro 9. ročník.....	36
2.2 Ediční řada Učebnice pro základní školu.....	41
2.2.1 Učebnice pro 5. ročník.....	41
2.2.1 Učebnice pro 6. ročník.....	44
2.2.1 Učebnice pro 7. ročník.....	47
2.3 Shrnutí témat a myšlenek.....	48
Závěr.....	51
Seznam použitých informačních zdrojů.....	54

Úvod

Hudební výchova si ve druhé polovině minulého století prošla velkou proměnou. Po druhé světové válce a komunistickém převratu v roce 1948 se začala potýkat s mnoha existenčními problémy a jen díky mnoha odhodlaným hudebním pedagogům nedošlo k jejímu zániku, jakožto školnímu výchovnému předmětu formujícímu budoucí generace. Naopak se hudební výchova mohla od šedesátých let těšit z obrovského didaktického vývoje doprovázeného vznikem mnoha moderních učebních pomůcek. Tehdejší režim v čele s komunistickou stranou si však velmi dobře uvědomoval potenciál hudebně-výchovného předmětu a stejným způsobem, jako tomu bylo u mnoha dalších předmětů, hodlal využít hudební výchovu k propagaci mnoha ideologických tendenčních myšlenek a výchově budoucích generací v komunistickém přesvědčení. Tato snaha se velkou měrou dotkla nově vznikajících moderních učebních pomůcek, mezi které lze zařadit i učebnice hudební výchovy.

Autoři učebnic tak byli proti pronikání těchto tendenčních myšlenek a výchovných témat vyhovujících tehdejší ideologii takřka bezmocní a museli obohatit obsah učebnic o tyto myšlenky a témata tak, aby odpovídaly učebním osnovám a vyhovovaly prosazované ideologii. Činili tak ve prospěch vývoje hudební výchovy, neboť si dobře uvědomovali, že při nesplnění těchto podmínek žádné učebnice nevyjdou a oni sami s velkou pravděpodobností nebudou moci efektivně ve své snaze o zlepšení úrovně hudební výchovy pokračovat.

V této společensko-vědní teoretické práci je na učebnice hudební výchovy pohlíženo z pohledu historických pramenů reflektujících tehdejší společenská témata v rovině s didaktickou vybaveností učebnic. Z důvodu střetu výchovné funkce s hudební stránkou se práce zaměřuje na učebnice pro druhý stupeň, neboť vyspělost žáků umožňující tvorbu vlastních názorů na základě získaných informací vytváří společně s potřebou většího přísunu znalostí z oblasti hudební problematiky charakteristický konflikt s výchovnou funkcí.

Dalším důvodem pro výběr druhostupňových učebnic je řada školských změn, s nimiž se hudební výchova musela v průběhu vymezeného období vypořádat a které se nejvíce promítly právě do osnov druhého stupně základní školy. Právě tyto školské změny poukazují na aktuálnost práce v souvislosti s problémy, které v souvislosti s hudební výchovou nastaly v posledních letech a staly se hlavním tématem Konference třetího tisíciletí konané v Ústí nad Labem na jaře roku 2019¹.

V první kapitole je přiblíženo společensko-historické pozadí, ve kterém učebnice vznikaly. Zároveň tato kapitola rozděluje autory učebnic do dvou generací, které se vystřídaly v tvorbě učebnic na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, a je doplněna přehledovou tabulkou. Současně se v této kapitole v kontextu s autory učebnic objevuje ve stručné formě také přiblížení České hudební společnosti, školských reforem a nitranských konferencí reagujících na tyto reformy.

Ve druhé kapitole práce analyzuje výskyt ideologií podporovaných témat, projevy tendenčních myšlenek a didaktické postupy vybraných učebnic. Současně analyzuje hudební i mimohudební prostředky zprostředkovávající zmíněné problémy. Na základě podrobné analýzy pak pomocí přehledové tabulky zpracovává zmíněná témata a písně, ve kterých se vyskytují. Také analyzuje didaktickou stránku a vzdělávací prostředky učebnic. Na základě získaných poznatků pak mezi sebou učebnice z hlediska její strukturovanosti, přehlednosti a didaktické vybavenosti porovnává. S učebnicemi pracuje z důvodu zachování vysoké míry objektivity jako s primárními prameny. Sekundárních pramenů je použito především k zasazení některých získaných zkušeností do dobového kontextu, případně k potvrzení správnosti některých myšlenek.

¹ Tato konference se konala v dubnu 5.6. dubna 2019 k příležitosti oslav 85. výročí Společnosti pro hudební výchovu. Mezi základními cíli této konference se objevila analýza současného stavu, přičemž jedním z výsledků této konference bylo poukázání na zhoršující se situace ohledně nastupující generace pedagogů, která ze školy nevyhází dostatečně připravena. Zároveň se ukázal jako problém i častý nezájem čerstvých, ale i dlouholetých pedagogů v otázce dalšího vzdělávání pomocí různých kurzů a workshopů. Současně se zde přednesl návrh Ministerstva školství, který je obdobný školské reformě z roku 1978, který usiluje o zánik jednotlivých estetických výchov (hudební, výtvarné a dramatické výchovy) ve prospěch nového předmětu Estetické výchovy, kterému ovšem navrhli menší časovou dotaci.

1 Společensko-historický kontext

Vlivem poválečného rozdělení Evropy došlo k politickému rozdělení Evropy. Mezi západní státy osvobozené spojeneckými vojsky a východní státy spadající od této chvíle pod sovětskou sféru vlivu padla tzv. „Železná opona“, která určila rozdílný směr těchto dvou oblastí spadajících pod různé sféry vlivu na dalšího bezmála půl století. Tímto aktem tak pod sféru sovětského vlivu připadlo i tehdejší Československo. Hranice mezi „Západem“ a „Východem“ je patrná dodnes. Teprve poslední generace současně tvořících autorů začíná být těmito politickými událostmi méně limitována. Po komunistickém převratu v roce 1948 došlo k převzetí moci komunisty a přijetí socialistické ideologie. Nastolený totalitní režim pod záminkou obrany této ideologie, která upřednostňovala pracující lid a odsuzovala buržoazii, především v padesátých letech vykonstruoval řadu politických procesů, jejichž cílem bylo zbavit se politické opozice a společenské elity.² Soukromé vlastníky zbavoval majetku a ten následně zestátnil ve prospěch pracujícího lidu. Jediná politická strana, kterou se stala strana komunistická, omezila řadu lidských svobod. Lidé tak například mohli cestovat jen po zemích Východního bloku, nesměli poslouchat či podporovat některé umělecké osoby a umělecké směry. Pod její sféru vlivu se dostaly také veškeré kulturní a vzdělávací instituce.

Zároveň na základě této ideologie určoval tehdejší režim řadu společensky „správných“ témat. Tato témata se v průběhu let promítla prakticky do všech odvětví tehdejší společnosti. Je možné tak sledovat stranickou podporu ideologických myšlenek kolektivismu, budování, společného vlastnictví, ale také kultu osobnosti, který se týkal hned několika ideologických guru (V. I. Lenina, K. Marxe, od padesátých let pak J. Stalina).

² Příkladem může být i vytváření tzv. protistátních skupin, kdy například křesťanští básníci jako Bedřich Fučík nebo Jan Zahradníček byli označeni za „špióny Vatikánu“, aby je režim mohl potrestat za jejich tvorbu. Oni sami žádnou podobnou protistátní skupinu netvořili.

Již v průběhu prvních let totalitního komunistického režimu dochází k tzv. „Indoktrinaci mladé generace“, na základě které pronikla tato ideologii odpovídající témata do obsahu učiva základních škol. Tato mládež musela zároveň povinně navštěvovat mládežnické organizace, z nichž vůdčí roli na přelomu let 1969 a 1970 převzala po zákazu činnosti Junáka a dalších skautských organizací Pionýrská organizace Svazu socialistické mládeže (PO SSM). Kromě povinného docházení do mládežnických organizací se v rámci procesu utváření komunistického přesvědčení u socialistické mládeže musela mládež zároveň povinně účastnit řady vybraných divadelních představení, číst vybranou literaturu, sledovat určité filmy, učit se ideologicky zabarvené písně.

V hudbě se ideologie projevovala zákazem formalismu a modernismu, čímž prakticky odsoudila díla věnující se formální stránce na úkor ideologického obsahu, tedy díla autorů jako Schönberga nebo Stravinského. Hudba instrumentální musí mít jasný, „nezávadný“ hudební obsah. V hudbě s textem se musí objevovat texty folklórní (podporující národní tradici), popřípadě texty se socialistickým ideovým obsahem. V 60. letech dochází k určitému uvolnění této situace a první generace autorů tak „mohou“ odmítat vnucovanou socialistickou uměleckou estetiku. K úplnému uvolnění však dojde až s pádem železné opony v roce 1989.

Ideologie i ve školství pronikala prakticky do všech oblastí a nevyhnula se ani oblasti estetické výchovy.

Ivan Poledňák s Janem Budíkem v otázce vztahu estetické výchovy k ideologii citují ve své knize *Výchova hudbou Josefa Šlajera*: „I estetická výchova různých epoch a kultur při výchově dětí a mládeže k umění od Platóna po Makarenka posilovala uměním, estetickým prožíváním děl zároveň utváření světového názoru dorůstajících generací společnosti své doby.“³, přičemž dále dodává, že „Ideovost umění a estetické výchovy není tedy výmyslem komunistů. Nějakého stranického dogmatismu, ale historicky vzniklá vědecká kategorie estetiky i estetické pedagogiky...“⁴

3 POLEDŇÁK, Ivan a BUDÍK, Jan. *Výchova hudbou. Příspěvek hudební výchovy k vytváření komunistického přesvědčení žáku ZDŠ*. Praha: SPN, 1972. s.8-9.

4 Tamtéž. s. 9.

S tímto názorem lze do jisté míry souhlasit. Stáhne-li se tato problematika na celé školství, skutečně lze dospět k historicky podloženému názoru o využití vzdělávacího systému k úmyslnému přenosu ideologických a tendenčních myšlenek napříč lidskými dějinami. Příkladem může být řada církevních řádů, která se specializovala v době mnoha církevních reforem na vzdělání, pomocí kterého chtěla získat kontrolu nad výchovou budoucích generací. Z těchto řádů se asi nejvýznamněji do české historie zapsal řád jezuitský, který zároveň velkou měrou přispěl k rozvoji českého školství. Marie Terezie si jako jedna z prvních panovníků prosazujících osvěceničské reformy uvědomovala sílu školství. Proto z nedostatku kvalifikovaných úředníků využila školství, jenž připadlo po zrušení jezuitského řádu do rukou státu, k prosazení vlastních ideologických prvků. Pro potvrzení neustálého ideologického vlivu na školství však není nutné chodit hluboko do historie. I v dnešní době lze v rámcově vzdělávacích plánech nalézt řadu povinných průřezových témat, jenž určují dnešní společnost. Jedním z těchto témat může být například Výchova v demokratického občana.

V šedesátých letech došlo k mnoha společenským událostem, které reagovaly na přísný totalitní režim. V průběhu těchto let došlo k určitému uvolnění, když přestaly ve vykonstruovaných procesech padat rozsudky smrti, ačkoliv nespravedlivé soudní procesy tím neskončily. Největší naději představoval pro politický, ale i kulturní a společenský život v tehdejší Československu, nástup Alexandra Dubčeka do funkce předsedy Ústředního výboru KSČ v lednu roku 1968. Období tzv. „Pražského jara“, v němž se začala prosazovat politika „socialismu s lidskou tváří“, však netrvalo příliš dlouho a v srpnu téhož roku se Československo dočkalo odpovědi ze strany vrchních představitelů Východního bloku. V noci z 21. na 22. srpna se v Československu objevila Vojska Varšavské smlouvy, jejichž úkolem byla okupace Československa. Výsledkem byl opětovný nástup konzervativních komunistů k moci a nastartování procesu „normalizace“, který měl za úkol stabilizovat situaci v Československu do podoby před Pražským jarem.

Tento proces započal na konci let šedesátých a s velmi tvrdou cenzurou, na základě které byla řadě československých umělců zakázána další činnost, stíháním politických odpůrců a mnoha dalších tvrdých opatření určoval historii let sedmdesátých.

Na základě těchto událostí se tak život v Československu odvíjel od pocitů beznaděje plynoucích z domněnky neotřesitelného postavení komunistické strany. Společnost se vyrovnávala s nechutí k Sovětskému svazu způsobenou vpádem vojsk Varšavské smlouvy a toužila po ztracené svobodě. Normalizační proces však zapříčinil obrovský odliv další společenské elity a mnoha dalších obyvatel, když ze strachu a nespokojenosti emigrovalo do zahraničí na konci šedesátých let přes 70 000 lidí. Z nich lze zmínit například spisovatele Josefa Škvoreckého, který před režimem emigroval do Kanady, kde s manželkou založil nakladatelství '68 Publishers, které vydávalo díla v Československu zakázaných autorů.

Historicky nejdůležitějším okamžikem sedmdesátých let bylo zajisté podepsání Charty 77, která ukázala západnímu světu, že občané Československa nesouhlasí s touto politickou situací, kdy si komunistická strana uzurpuje veškerou politickou a státní moc a nedodrжуje body z listiny občanských a lidských práv, ke kterým se zavázala podpisem na konferenci v Helsinkách.

V letech osmdesátých se tak Československo vzpamatovává z onoho procesu normalizace a probouzí se k dalším projevům nesouhlasu. Na základě velkého tlaku ze strany nespokojené společnosti je nucena komunistická strana k mnoha změnám. Vyvrcholením celé této napjaté situace je pak Sametová revoluce, na základě které dojde k pádu totalitního komunistického režimu.

V průběhu těchto desetiletí se musel kromě Československa i celý svět vyrovnávat z mnoha napjatými situacemi a konflikty, na základě kterých mu hrozilo zničení velmi křehkého smíru mezi západním a východním světem. Nejvypjatější vztahy bylo možno sledovat mezi dvěma světovými mocnostmi, které utvářely prakticky celý tehdejší svět – mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Tomuto období, v němž se svět ocital na prahu další pravděpodobně ještě ničivější světové války, se říká „Období studené války“. Po celou dobu druhé poloviny dvacátého století dochází mezi těmito mocnostmi k závodům ve zbrojení, ale také k vývoji nových technologií, jejichž vyvrcholením jsou vesmírné závody. Celý svět tak může v šedesátých letech sledovat úspěch sovětů, když se jako první člověk podívá do vesmíru kosmonaut Jurij Gagarin, ale také drtivé vítězství v závodě ze strany Spojených států v roce 1969, kdy se jako první projde po Měsíčním povrchu Američan Neil Armstrong.

Tyto a mnohé další události tak utvářely napjatou dobu, ve které se formovala moderní hudební výchova. Z uvedených faktů tak zároveň vyplývá, že cesta hudebních pedagogů k jejich vysněnému cíli byla víc než trnitá. Na základě jejich společného úsilí tak vznikla dodnes fungující organizace, která se skutečně velkou měrou zasloužila a stále zasluhuje o neutuchající vývoj toho hudebně-výchovného předmětu.

1.1 Česká hudební společnost

Největší zásluhu na formování hudební výchovy v minulém století má zajisté *Česká hudební společnost*, která prošla mnoha proměnami. Společnost fungovala v průběhu minulého století pod mnoha názvy s několika především válkou způsobených přestávek už od třicátých let. Po válce došlo k jejímu opětovnému vzniku především jako reakci na školskou reformu z roku 1953, která razantně omezila počet vyučovacích hodin hudební výchovy na škole. K opětovnému založení společnosti pod názvem *Československé hudební společnosti* došlo 30. března 1967 po mnoha jednáních přípravného výboru ustanoveného roku 1965. Činnost byla organizována pomocí odborných komisí, mezi jejichž členy najdeme přední autory učebnic. Například předsedou komise pro základní hudební výchovu se stal Jan Budík, který se zasloužil v sedmdesátých letech o vznik moderních učebnic hudební výchovy. Tato organizace se pak na začátku sedmdesátých let potýkala opět s řadou problémů z důvodu normalizačních represí, na základě kterých byl rozpuštěn Svaz československých skladatelů, pod který tato organizace formálně spadala. Společnost tak v roce 1972 na krátkou dobu opět zanikla, avšak v reakci na tuto skutečnost byla Ministerstvem kultury schválena koncepce *České hudební společnosti* (dále ČHS), která fungovala pod tímto názvem až do roku 2006, kdy byla nahrazena dodnes fungující *Společností pro hudební výchovu České republiky*.

Za největší úspěch této organizace čítající v osmdesátých letech okolo 15 000 členů lze považovat realizaci tří nitranských konferencí z let 1984, 1986 a 1987, které reagovali na školskou reformu z roku 1978 a tzv. „Novou koncepci vzdělávání“, která omezovala výuku hudební výchovy na základních školách. Tato „Nová koncepce vzdělávání“ a nitranské konference tak logicky ovlivňovaly i tvorbu učebnic, a proto lze pokládat za důležité rozebrat je poněkud podrobněji.

1.2 „Nová koncepce vzdělávání“ a nitranské konference

Na základě červencového sjezdu KSČ v roce 1973 byla vytvořena tzv. „Nová koncepce vzdělávání“ a v roce 1978 vydána nová školská reforma, která zavedla desetiletou povinnou školní docházku, jejíž cílem bylo zajistit středoškolské vzdělání širokým vrstvám veřejnosti.

Důsledky „Nové koncepce vzdělávání“

Důsledkem této reformy byl však zrušen devátý ročník základní školy, žáci tak museli konat poslední dva roky povinné školní docházky na nějaké střední škole, případně učilišti. Hudební výchova v důsledku těchto změn utrpěla ještě citelnější ránu, když došlo k odstranění hudební výchovy z posledního, od té chvíle tedy osmého, ročníku. Tato nová koncepce se tak kromě samotné hudební výchovy dotkla i zkoumané učební pomůcky učebnic. Autoři museli obsah učebnic přizpůsobit těmto změnám a došlo tak na základě nových učebních osnov z roku 1978 ke spojení učiva osmého a devátého ročníku do učebnic pro ročník sedmý. Učivo šestého a sedmého ročníku se tak objevilo v učebnici pro ročník šestý. Oficiálně však došlo ke zrušení ročníku pátého, z tohoto důvodu se tak dělení ročníků přizpůsobilo způsobem, kdy první stupeň základní školy tvořil první až čtvrtý ročník a druhý stupeň byl tvořen ročníkem pátým až sedmým. Na neudržitelnou situaci této změny se tak rozhodli členové ČHS poukázat právě prostřednictvím nitranských konferencí, které se uskutečnily v reakci na tyto změny.

Nitranské konference

Jak již bylo zmíněno, nitranské konference se uskutečnily v letech 1984, 1986 a 1987 a hlavním cílem bylo poukázat na nespokojenost s nastálou situací. Účastník konference muzikolog Jiří Fukač považuje výsledky těchto konferencí za „opravdu velké dílo“⁵. Zároveň vysvětluje snahy těchto konferencí jako důležité ze dvou stěžejních hledisek. Jedním z nich je fakt, že „... to, co se předtím pěstovalo jako hudební pedagogika doslova volalo po novém „revolučním“ zvědečtění.“⁶ Tím druhým je pak reakce na situaci, kdy „oblast estetické výchovy a humanitně orientovaného vzdělávání byla reformou československého školství v polovině 70. let přímo fatálně ponížena a ochromena.“⁷ Fukač se zároveň zmiňuje i o průběhu a výsledcích těchto konferencí. „Hovořila (obec hudebních pedagogů) k veřejnosti i k nositelům moci možná příliš učeně, zprvu pak zajisté i trochu pokorně, neboť existovala naděje, že nás opět někdo na čas milostivě vyslyší. Nedlouho před pádem totalitního režimu to však již bylo silné a politicky účinné unisono. Nastolovali jsme požadavky, z nichž mnohé byly na Slovensku i v českých zemích ještě před listopadem 1989 z části realizovány. Dokonce mj. I v důsledku našich aktivit padly některé funkcionářské hlavy starého režimu.“⁸ Z toho je patrné, že řada cílů této konference byla naplněna. Jan Prchal považuje za „dobré zmínit, že výsledkem těchto jednání byl vznik 15 škol s rozšířenou výukou hudební výchovy nebo počátek příprav zřizování gymnázií s rozšířenou výukou hudební výchovy.“⁹ Jedním z cílů autorů, Miroslava Střeláka, Pavla Jurkoviče a Jaroslava Mihuleho byla snaha oprostít učebnice od mnoha režimem nařízených výchovných témat. V reakci na tyto konference se jim tak učebnice podařilo od těchto témat „vyčistit“ již v jejich vydáních z roku 1991. Tato možnost však byla způsobilá pádem režimu v roce 1989.

5 FUKAČ, Jiří. Hudební výchova a pedagogika v proměnách komunikace. In: VEREŠ, Jozef. *Hudobno-pedagogické interpretácie 6*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2001. ISBN 80-8850-471-7. s. 9.

6 Tamtéž. s. 9.

7 Tamtéž. s. 9.

8 Tamtéž. s. 10.

9 PRCHAL, Jan. *80 let Společnosti pro hudební výchovu a reflexe současného stavu hudebního vzdělávání u nás* [online] 2015 [cit. 2020-07-20]. Dostupné z: https://www.chr-cmc.org/download/Studie_Prchal.pdf. s. 9.

Fukač dodává: „Přirozeně jsme tehdy nemohli předpokládat, že se tak brzy zhroutí komunistický totalitní režim a že se naše devastovaná společenství začnou bolestně přetvářet do podoby otevřené společnosti.“¹⁰ Dalo by se říct, že tím potvrzuje, že si hudební pedagogové byli silně vědomi křehkosti komunistické strany a dokázali této skutečnosti patřičně využít, ačkoliv nemohli předpokládat brzký pád režimu.

10 FUKAČ, Jíří. Hudební výchova a pedagogika v proměnách komunikace. In: VEREŠ, Jozef. *Hudobno-pedagogické interpretácie 6*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2001. ISBN 80-8850-471-7. s. 13.

1.3 Autoři učebnic

V nejisté době nastíněné výše zmíněnými historickými skutečnostmi se mezi hudebními pedagogy našla řada odhodlaných osobností, kteří na základě od šedesátých let se rozvíjející hudební pedagogiky vypracovali učebnice, které sloužily především jako učební pomůcky. Jak již bylo zmíněno, autoři byli nuceni do učebnic zařadit řadu ideologicky správných témat a tendenčních myšlenek, bez kterých by učebnice nemohly vzniknout. Díky mnoha moderním didaktickým prostředkům, které v šedesátých letech vznikaly se tak podařilo autorům tato témata do učebnic zakomponovat, ačkoliv tím částečně utrpěla právě didaktická podoba učebnic. I přesto, že v dnešní době jsou tyto učebnice často odsuzovány právě z důvodu výskytu těchto témat, si však zachovaly status didakticky kvalitních učebnic. Řada z autorů učebnic současně vykonávala vysoké funkce v odborných komisích spadajících pod ČHS. Lze tak zmínit například Jana Budíka jako předsedu komise pro základní hudební výchovu, který tuto funkci vykonával od roku 1967 do roku 1972, kdy byla ČHS právně zlikvidována. V roce 1975 po opětovném vzniku tuto funkci zastával další z autorů učebnic Miroslav Štělák. Současně s nimi se ve vysokých funkcích objevili například Ilja Hurník nebo Olga Janovská (komise pro předškolní hudební výchovu). Vymezené období je z hlediska autorů učebnic charakteristické také prací s dvěma odlišnými koncepcemi hudební výchovy, které byly dány právě školskou reformou z druhé poloviny sedmdesátých let. Lze tak zároveň pomyslně rozdělit autory učebnic na dvě generace, které se na konci sedmdesátých let vystřídaly. Jako pomyslný mezník lze zvolit právě rok 1978, který odděluje i obě koncepce. Tyto dvě generace nejsou tedy odděleny z hlediska věkového, nýbrž z hlediska aktivního období tvorby učebnic. Následující tabulka tak přehledně zpracovává autory učebnic ze dvou edičních řad státního pedagogického nakladatelství (SPN), které se v sedmdesátých a osmdesátých letech používaly.

Přehled učebnic HV pro 2. stupeň ZŠ a jejich autorů			
70. léta 20. století		80. léta 20. století	
Autor/ři	Učebnice	Autor/ři	Učebnice
Oldřich Dusbaba Jan Budík	pro 6. ročník ZDŠ	Radko Rajmon Miroslav Střelák	pro 5. ročník ZŠ
Milica Vařechová Olga Janovská	pro 7. ročník ZDŠ	Jaroslav Mihule Miroslav Střelák	pro 6. ročník ZŠ
Jindřich Snětina Bohuslav Vitek	pro 8. ročník ZDŠ	Pavel Jurkovič Jaroslav Mihule	pro 7. ročník ZŠ
Jiří Berkovec Ilja Humík Antonín Matzner	pro 9. ročník ZDŠ	Miroslav Střelák	
Ed. Učebnice pro základní devítileté školy		Ed. Učebnice pro základní školu	

Učebnice v tabulce jsou součástí dvou edičních řad. Důležité je zmínit několik odlišností týkajících se této teoretické práce. Ačkoliv učebnice z let sedmdesátých, ze kterých je čerpáno v následující práci, byly vydány po roce 1968, některé z nich vycházely již před rokem 1968. Tato skutečnost se týká učebnic pro šestý a sedmý ročník ZDŠ, jejichž první vydání pochází z roku 1966. Učebnice pro osmý ročník poprvé vyšla v roce 1967. Současně je nutné zmínit, že u učebnic z let osmdesátých práce vychází z učebnic vydaných v osmdesátých letech, ačkoliv vycházely, jak současně plyne z předchozího textu, i v letech devadesátých v upravené verzi zbavené ideologicky strukturovaných kapitol.

2 Učebnice hudební výchovy

Situace, ve které učebnice vznikaly, byla pro autory náročná. Aby vyhověli požadavkům, které na ně byly kladeny z příslušných orgánů, postupovali zmapovatelným způsobem v podobě pomyslných šablon. V učebnicích tak na základě učebních osnov vydávaných ministerstvem školství docházelo k pečlivě strukturovanému obsahu, který autorům nedával moc volného prostoru. Kapitoly s názvy *Píseň/Hudba spojuje národy*, *Hudba věčně živá*, nebo *Mládí zpívá* se objevují pravidelně, ačkoliv jejich náplň je úměrná příslušnému ročníku základní školy.¹¹ Současně s tímto strukturováním byly na základě zmiňovaných učebních osnov pro každý ročník určeny povinné písně. Mezi nimi se tak v jednotlivých učebnicích objevují písně budovatelské, revoluční, ale i s mnoha dalšími ideologicky vyzdvihovanými společenskými tématy. Celá tato koncepce učebních osnov a pečlivého strukturování vychází z osnov sovětského ideologa Andreje Ždanova, který byl současně oficiálním ideologem Stalina.

¹¹ Například v učebnicích pro osmý a devátý ročník lze nalézt prakticky stejné kapitoly, ovšem s obsahem odpovídajícím danému ročníku.

2.1 Ediční řada Učebnice pro základní devítileté školy

2.1.1 Učebnice pro 6. ročník

Při analýze učebnice z hlediska historického pramene odrážejícího společenské tendence a hodnoty nám je schopna učebnice pro 6. ročník od Jana Budíka a Oldřicha Duzbaby poskytnout pohled na společenské vnímání některých mezníků z let 60. a společenská témata tvořící základní pilíře socialistické společnosti. Za jeden z těchto pilířů lze považovat lásku k rodné zemi. V učebnicích najdeme řadu písní a doprovodných textů, které odkazují na krásu a tradice naší země. Tento ideál krásy rodné země je zároveň spojen s venkovskými tématy. Proto lze v učebnici nalézt řadu ilustrací ve formě fotografií, z nichž lze vyzdvihnout jihočeské rybníky, pohled na České středohoří, či polabskou krajinu. Jedná se tak o přesah do zeměpisu. Z ilustrací lze zmínit díla národního umělce Antonína Strnadela¹², který zde zachytil především lidové tradice ve formě cimbálové muziky nebo houslového kvartetu doprovázejících české lidové tance. Ostatně právě lidové písně a lidové tance byly hlavním tématem šestého ročníku. Učebnice pomocí výborně koncipovaných textů, které jsou v prakticky celé učebnici provázané a tvoří tak silný stavební kámen pro výchovnou funkci učebnice, představuje řadu tradičních tanců, jimiž jsou například “furiant, obkročák, dupák, skočná, vrtěná, do kolečka, sousedská, sedlácká, verbuňk...”¹³ Z uměleckého provedení tanců pak dává přednost českým obrozeneckým skladatelům, tedy národní hudbě. Lze se tak setkat s Českými tanci Bedřicha Smetany, Slovanskými tanci Antonína Dvořáka nebo Lašskými tanci Leoše Janáčka. Všechny obsahují poslechový rozbor s notovým záznamem různých témat. Zároveň obsahují text, který nám blíže určuje okolnosti vzniku těchto děl, ale především vyzařuje lásku těchto autorů k rodnému kraji, rodné zemi.

¹² Jedná se o českého malíře a grafika, kterému byl propůjčen titul národní umělec. Tento titul se začal v Československu udělovat po válce za přínos pro národní kulturu.

¹³ DUZBABA, Oldřich a BUDÍK, Jan. *Hudební výchova pro 6. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1977. s. 59.

Další z cílených témat jsou práce a rodina. Následkem průmyslového rozvoje naší země, stavby nových továren a průmyslových měst, lze vysledovat tendenční myšlenky i v oblasti již výše zmíněné práce a rodiny, které se navzájem doplňují. Základní myšlenkou je ideální rodina v podobě pilně studujícího dítěte, otce pracujícího v dělnické profesi a matky pracující v zemědělském družstvu a současně vychovávající své dítě. Zároveň by mělo platit, že pilně pracující člověk je člověkem šťastným. Tyto myšlenky nám krásně představují následující příklady písní. Píseň *Cesta do školy*¹⁴ vyzdvihuje šťastné děti, které spěchají za zpěvu a smíchu do školy, cestou míjejí tvrdě pracující rodiče na poli. Ještě lépe si lze představit tento ideál v písni *Se zpěvem a smíchem*¹⁵, kde “zní zpěv a smích náš po kraji, zní v každý směr i kout, tam kde se kosa blýskají a kde zříš ocel kout”.¹⁶ I z další sloky písně jasně plyne její záměr vyzdvihnout ideál pracujícího člověka. Vzhledem k událostem z konce šedesátých let mohla poněkud provokativně znít sloka třetí, kde se zpívá o boji za práva a o šťastné zemi, která je domovem míru, štěstí a svobody.¹⁷ Právě lidská práva a svoboda byly invazí vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 pošlapány. Jiný pohled na věc však může přítomnost této sloky považovat za možný způsob „rebelie“ autorů učebnice, kteří mohli 3. sloku zařadit úmyslně, aby vyjádřili své přesvědčení, že za práva a svou zemi stále stojí bojovat, ale tuto domněnku nelze nijak potvrdit ani vyvrátit. Skrze přísné kontroly mohla píseň projít bez problému, neboť se jedná o píseň odpovídající tehdejší ideologii.

14 DUZBABA, Oldřich a BUDÍK, Jan. *Hudební výchova pro 6. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1977. s. 6.

15 Tamtéž. s.7.

16 Tamtéž. s.7.

17 Tamtéž. s.7.

Písňe budovatelské a revoluční¹⁸ jsou základním stavebním kamenem tehdejšího režimu. Vlivem učebních osnov musely být v určité míře v učebnicích obsaženy. Autoři učebnic se snažili snížit jejich počet na minimum. V šestém ročníku se také mezi povinnými písňemi objevují kromě budovatelských také některé další pro komunistický východně orientovaný režim stěžejní písňe. Například po Československé hymně, která je provázána velmi povedeným dobře strukturovaným textem o jejím vzniku, následuje Hymna sovětského svazu z pera Alexandra Vasiljeviče Alexandrova. Pro zachování její důležitosti v učebnici, je psaná azbukou a její překlad do češtiny se objevuje mimo notovou osnovu.¹⁹ O to zajímavější je tento fakt v odrazu událostí navazujících na invazi z roku 1968, kdy na olympiádě v Mexiku čtyřnásobná držitelka zlatých medailí Věra Čáslavská sklonila při zaznění sovětské hymny v návaznosti na hymnu Československou hlavu, aby vyjádřila svůj nesouhlas s okupací. Z hlediska této události je toto pořadí písni poněkud nešťastné.

Jak píše sami autoři o další tendenční písni *Píseň práce*, “je jednou z nejstarších a nejslavnějších dělnických písni...”²⁰ Zároveň odkazují na její důležitost v životě dělnických revolucionářů, když tvrdí, že “...zapalovala srdce dělnických bojovníků, byla vždy s nimi při stávkách, v žalářích i na schůzích. Stala se jejich nejoblíbenější písni - dělnickou hymnou.”²¹ V této písni se objevuje také slavné heslo “Bud’ práci čest, bud’ práci čest.”²²

18 Budovatelské písňe obsahují témata budování lepší společnosti pro budoucí generace. Písňe revoluční pak odrážejí především dělnické písňe z konce 19. století, kdy došlo k velkému průmyslovému rozvoji a řada dělníků byla nahrazena prvními stroji. Podobně jako v dobách krize se vydali dělníci protestovat a písňe je provázely. Revoluční písňe vznikají v době revolucí, případně odrážejí společenské znechucení a snahu něco změnit. Za revoluční písňe lze považovat i například francouzskou hymnu *Marsellaisu*, která vznikla v době Velké francouzské revoluce.

19 DUZBABA, Oldřich a BUDÍK, Jan. *Hudební výchova pro 6. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1977. s. 30.

20 Tamtéž. s. 32.

21 Tamtéž. s. 32.

22 Tamtéž. s. 32.

Další ze stěžejních socialistických témat se týkalo mládeže. Důležitou myšlenkou v jejím formování bylo uvědomění, že právě mládež je budoucností národa, proto musí být vychovávána v duchu socialistických společenských a kulturních hodnot. Píseň *Pochod demokratické mládeže*, kde se zpívá o vidině lepších zítřků bez hrůzných válek, které provázely 1. polovinu 20. století, zaměněných za mír a přátelství, jehož budovateli budou mladé generace²³, je toho jasným příkladem.

S mladou generací lze spojit také organizaci, která, jak již bylo řečeno, převzala po zrušení Junáku a dalších organizací na konci 60. letech hlavní úlohu v mimoškolní výchově mládeže - Pionýrskou organizaci Svazu socialistické mládeže. Aby byla vyzdvížena důležitost pionýrů, byly do učebnic zařazeny písně jako *Mládí světa*, píseň o komunismu a jeho dětech pionýrech, jejichž stěžejními symboly se stal revoluční rudý prapor a rudý šátek.²⁴

Tématem reagujícím na tehdy aktuální společenské světové události objevujícím se v učebnici je téma vesmírných závodů. Píseň *Rázně do kroku* reaguje na americké vítězství v závodu na Měsíc, kdy se jako první po Měsíci prošel Američan Neil Armstrong. Sovětský svaz tento závod prohrál. Tato porážka je v uvedené písni zlehčována a píseň zároveň představuje další možnosti objevování Vesmíru a postupné překonávání limitů. Ačkoliv se v ní prohlašuje, že “Dřív, než napsali jsme písničku o přistání na Měsíčku, Moskva hlásila už světu: k Venuši je koráb v letu.”²⁵, čímž reflektuje nezdar v závodě, ale současně poukazuje na zmíněný fakt o dalších cílech. Humornou reakcí na nepodařené starty mnoha raketoplánů může být *Píseň o raketě*²⁶ od Jiřího Suchého a Jiřího Šlitra, známé dvojice ze šedesátých let.

23 Tamtéž. s. 123-126.

24 Tamtéž. s. 127-129.

25 Tamtéž. s. 130.

26 Tamtéž. s. 158.

Učebnici lze rozebrat i z hlediska didaktického. Jedná se o pečlivě strukturovanou učebnici, která v rámci dějin hudby propojuje lidovou tvorbu s tvorbou předních českých, ale i mnoha světově proslulých skladatelů, obohacenou o mnoho praktických příkladů. Ty zároveň předkládají řadu problémů týkajících se základů hudební nauky - stupnice, akordy, tóniny, tempová označení, rytmické problémy, typy hudebních nástrojů. Hlavní důraz je však kladen na funkci výchovnou, vlivem které jsou základy hudební nauky spíše látkou sekundární. Promyšlenost učebnice a její připravenost pro využití v samotných hodinách hudební výchovy jako učební pomůcky, nikoliv jako nadstavbového učiva pro domácí studium, dokazuje i rozdělení kapitol v pořadí odpovídajícímu kalendářnímu roku.²⁷ Úvodní slovo tak vítá žáky po prázdninách ve škole, vzpomíná na léto u táboráků na pionýrských táborech. Na dobu oslav vzniku republiky vychází v učebnici kapitola o naší zemi s Československou hymnou. Kapitola *Jaro už vstává* umožňuje překlenutí do druhé poloviny školního roku, v závěrečných kapitolách se již objevují písně májové. Stejně jako učebnice vítala žáky v novém školním roce, se s nimi na konci školního roku loučí.

2.1.1 Učebnice pro 7. ročník

V souvislosti se sedmým ročníkem základní školy lze považovat za stěžejní právě učebnici Milici Vařechové a Olgy Janovské. Stejně jako předchozí učebnice pro šestý ročník postupně vyšla v mnoha vydáních. Poměrně přísně navazuje na učebnici pro nižší ročník a vychází opět z učebních osnov. Objevuje se zde tak řada povinných písní z nižšího ročníku, které zkrátka museli žáci znát. Mezi ně patří *Československá hymna*, *Sovětská hymna* a *Píseň práce*. Učebnici opět lze hodnotit z hlediska historického, kdy učebnice odráží ideologicky laděná témata a prosazované tendenční myšlenky formou výchovných textů, které oddělují jednotlivé kapitoly. Je možné se zde setkat s tématy již zmíněnými, jako jsou například práce a mládež coby budoucnost socialistické společnosti. Vyskytují se zde písně revoluční a budovatelské, dále písně odkazující na propojenost zemí východního bloku, ale i lidové písně a díla skladatelů obdivujících svou vlast. Zároveň se zde v lidových písních objevuje mnoho témat nových jako vojna, odsuzování roboty, či nešťastná láska.

²⁷ V novějších učebnicích se pak objevují u kapitol už i názvy měsíců pro ještě větší přehlednost. Otázkou zůstává, na kolik se učitelům v hodinách dařilo se této připravené osnovy držet.

Největší důraz je v této učebnici kladen na myšlenku propojenosti Československa se Sovětským svazem v kapitole Hudba spojuje národy. To dokládá ostatně i text k doporučenému filmu *Celý svět se směje*, který poukazuje na československo-sovětské meziválečné vztahy, jelikož “Sovětské masové písně k nám přicházely již před druhou světovou válkou. Víтали jsme je jako předzvěst vlastní šťastné budoucnosti.”²⁸ Jako důkaz tohoto tvrzení je přiložena právě píseň ze zmiňovaného filmu. „*Pochod veselých dětí* z tohoto filmu se rozlétl po naší zemi i po celé Evropě stejně jako předtím po Sovětské svazu. A dodnes si jej rádi zazpíváme.”²⁹ Z dalších známých písní, které skutečně obletěly svět a dodnes jsou považovány za symbol ruské kultury, je zde uvedena asi nejznámější píseň *Katůša*.

Fakt, že kapitole o *hudbě našich přátel* je v učebnici věnován velký prostor, je dán pravděpodobně dvěma důvody. Tím prvním jsou učební osnovy. Tím druhým je určitě snaha zklidnit rozbouřenou společenskou situaci a poukázat na neochvějnou spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem. Tuto myšlenku lze podpořit skutečností, že v posunutých volbách konaných v listopadu 1971 přišlo i přes řadu protivolebních letáků, které nabádaly k pasivnímu postoji ohledně těchto voleb, velké množství občanů a tradičně jediná kandidující strana Národní fronta ve volbách do všech zastupitelských orgánů získala okolo 99%. Většina občanů tak byla pravděpodobně přesvědčena, že jedinou šancí pro další vývoj je nadále politika propagující spolupráci se Sovětským svazem.

Ze sovětských skladatelů, které tato kapitola zahrnuje, je možné zmínit například Sergeje Prokofjeva a Petra Iljiče Čajkovského, kteří se stali na základě ideologie prosazované Ždanovem základním pilířem sovětské hudební kultury. Z dalších skladatelů především ze zemí sousedních je zde uveden Fryderik Chopin nebo Johannes Brahms.

28 VAŘECHOVÁ, Milica. *Hudební výchova pro 7. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1975. s. 52.

29 Tamtéž. s.52.

Důležitou součástí učebnice jsou opět písně revoluční a budovatelské podporující socialistickou a komunistickou ideologii. Je víc než příhodné, že tuto kapitolu doprovází verše proletářské básně *Jednou* od básníka Josefa Hory.³⁰ Právě obohacení řady kapitol o básně s ideologií podpořenými tématy jsou dalším příkladem projevu tendenčních myšlenek v učebnicích. Tuto kapitolu *Písní revolučních a budovatelských* ovládla *Internacionála*, původně proletářská píseň z 19. století, později až do roku 1943 sovětská hymna. Stala se slavnostní písní připomínající dělnické snahy o nový společenský řád v mnoha zemích. Této písni se práce věnuje více v učebnici z let osmdesátých.

Zajímavou budovatelskou písní je mimo jiné píseň *Zítřek je náš* českého skladatele Václava Dobiáše se slovy Jiřího Plachetky. Po velké migrační vlně, během které z Československa emigrovalo okolo 70 000 lidí, by se mohlo zdát, že slova “Má země nemá širé oceány, má drobné říčky v slunném úbočí, však národ náš má obrovité plány a smělou myslí k hvězdám útočí...”³¹ se snaží mladé generaci ukázat, že naše země je krásná se zárnou budoucností, a proto není nutné ji opouštět. Protože se jedná pouze o jednu z možných interpretací a píseň se v učebnici objevila i před touto migrační vlnou, z hlediska historických událostí a faktu, že přetrvala i v novějším vydání učebnice, lze dojít k tomuto závěru.

Zmíněná kapitola obsahuje řadu dalších písní. Na propojenost budovatelských písní se skutečně dosaženými úspěchy, jenž tvoří připravovanou budoucnost, o které tyto písně zpívají, jistě odkazuje doprovodný text o Dmitriji Šostakovičovi u jeho *Písně brigády*. V tomto textu je totiž kromě *Písně brigády* a *Písně míru* zmínka o další jeho budovatelské písni *Rodina slyšit, rodina znajet*, kterou zpíval první člověk ve vesmíru Jurij Gagarin cestou zpět na zem.³² Střetává se zde tak jeden z největších úspěchů sovětského technologického vývoje s ideály a hodnotami vykreslených v budovatelských písních.

30 Bylo tak slavné/žaláře bořit,/ale jak krásné je,/dítě mé, tvořit,/milión rukou/když převrací zemi,/když člověkem být-/je být dělníkem; Tamtéž. s. 41.

31 Tamtéž. s. 44-45.

32 Tamtéž. s. 48.

S písněmi budovatelského charakteru lze spojit písně cílené na podporu mládežnických organizací. Jak už bylo řečeno u předchozí učebnice, místo hlavní výchovné organizace přebrala po zrušení Junáka a dalších skautských organizací Pionýrská organizace svazu socialistické mládeže. V učebnici je pozice pionýrů a svazu mládeže podpořena hned několika písněmi. Slovenská *Pieseň šťastných detí* od Dezidera Kardoše a Soňy Cónové je jednou z nich. Své místo zde zaujímá i známý *Pionýrský valčík*. Pionýrská píseň *Který z nás* od Václava Felixe a Juliuse Pražáka současně i poukazuje na trend v podobě obdivování vesmírných objevů a úspěchů.

Téma vojny bylo aktuální prakticky po celé období minulého režimu. Vojna totiž byla povinná, proto není divu, že se i v učebnicích hudební výchovy objevují snahy o vštěpení vojny jako samozřejmosti. K tomuto účelu je využíváno nejen již zmíněných písní revolučních, ale také příkladů z minulosti, které dávají dnešní (myšleno tehdejší) vojnu do kontrastu s vojnou z dob starších. V doprovodném textu této kapitoly se lze dočíst nejen, že “Vojenská služba bývala v dřívějších dobách velmi dlouhá, trvala někdy deset, dvanáct i více let.”³³, ale také, že “...vojáci bojovali v cizích službách, za feudální vrchnost a její zájmy.”³⁴ Na základě těchto slov se lze domnívat, že chlapcům, které za pár let čeká povinná vojenská služba, mohlo být vštěpováno, že oproti vojenské službě v dřívějších dobách bude ta jejich poměrně krátká a zároveň oproti tehdejším odvedencům oni v případě války budou mít za co bojovat, neboť nebudou bojovat za cizího pána, nýbrž za sebe, svou vlast a pokrokové myšlenky socialismu a komunismu.

33 Tamtéž. s. 120.

34 Tamtéž. s. 120.

Jako příklady v kapitole *Nešťasná vojna* pojmenované po stejnojmenné baladě Vítězslava Nováka, jejímž rozbořem se kapitola zabývá, byly kromě hudebních motivů z této balady použity také písně s tematikou smutku okolo odvodu (např. píseň *Smutné časy nastávají* nebo *Ja, keď sa Janoško*), nešťastné lásky, když opouštěli své milé, nebo proseb o vyplacení z vojny. O tom, jak šťastní byli chlapci, kteří se z odvodu vrátili domů, informuje vybraná pasáž z Janáčkovy opery *Její pastorkyňa*, ve které se v 1. jednání objevuje rekrutská scéna. K této scéně autoři učebnice poznamenávají: “Vojenské odvody bývaly na vsi velikou událostí. Chlapci “rekruti”, oblečení do svátečních krojů a vyšňoření kyticemi a fábory, odjížděli do města k odvodům na vyzdobených vozech a s ještě větší slávou a doprovázením hudbou se od odvodů vraceli.”³⁵ Ne tolik však vojna jako spíš válka je popisovaná jako nejhrůznější prožitek lidské historie.

Proto není divu, že po *Nešťasně vojne* následuje opěvování svobody a míru. Už úvodní verše z básně Františka Branislava “Ať jasné slunce lidem plane, bez hrůzy válek, pohromy - a děti v zemi milované dál hrát si budou pod stromy”³⁶ nás informuje o hlavní myšlence kapitoly.

Tato kapitola obsahuje řadu tendenčních písní jako například *Zpěv svobody* od Josefa Seidla na slova Josefa Hory nebo *Chceme mír* od Zdeňka Kaňáka a Viléma Švandy. Jednou v dnešní době z velmi probíraných otázek je otázka osvobození Československa na konci 2. světové války. V poválečné době byl názor vlivem východně orientované politiky jasný. “Vítězství Rudé armády ve druhé světové válce zbavilo i naše národy nacistické hrůzovlády, přineslo nám svobodu a mír.”³⁷ píše se i v této učebnici hudební výchovy. Dnes již však bereme v potaz demarkační linii a osvobozené zásluhy spojenecké armády, která k hranicím dorazila podstatně dříve, než Rudá armáda. “Nebezpečí nové války nepominulo. Proto pokrokoví lidé celého světa spojují své úsilí k boji za mír.”³⁸ dodává tento doprovodný text.

35 Tamtéž. s. 127.

36 Tamtéž. s. 129.

37 Tamtéž. s. 131.

38 Tamtéž. s. 131.

Pohlédne-li se na učebnici opět z hlediska didaktického, oproti Budíkově učebnici pro šestý ročník obsahuje učebnice mnohem kratší doprovodné texty, ačkoliv jejich výchovná funkce je více než zřejmá. Zároveň však lze říci, že výchovná funkce a obdobná struktura obsahu přizpůsobená této funkci, omezuje přísun nového učiva. V kapitolách výchovně zaměřených se tak setkáváme s podobně laděnými písněmi, ne-li stejnými.

Nové učivo nám poskytují pouze části zaměřené na kapitoly dějin hudby týkající se rozborů děl skladatelů určených učebními osnovami. Jedním z důvodů podobné obsahové struktury může být fakt, že tyto dvě učebnice používané v sedmdesátých letech vyšly v prvním vydání již v roce 1966 v ediční řadě Učebnice pro základní devítileté školy. Protože vznikaly současně, mohla být vzhledem k rozdílným autorům zaručena jistá návaznost učiva na základě jejich spolupráce. S velkou pravděpodobností tím bylo však zapříčiněno i podobné zpracování témat, která tak spíše opakují látku šestého ročníku, než aby navazovala na předchozí učivo.

2.1.1 Učebnice pro 8. ročník

Ve zmíněné edici vyšla také Učebnice pro osmý ročník z dílny Jindřicha Snětiny a Bohuslava Vítka. Oproti učebnicím z předchozích ročníků se tato učebnice oprošťuje od výchovných textů, čímž sama ztrácí výchovnou funkci a přenechává ji učitelům. Kapitoly na sebe navazují bez jakéhokoliv ukončení předchozí a uvedení do kapitoly nové. Velká část učebnice tak připomíná zpěvník, ve kterém jsou písně rozděleny podle toho, pod jakou kapitolu spadají. Jedním z možných důvodů absence těchto výchovných textů může být snaha autorů vyhnout se jakémukoliv kontroverznímu tématu. Dalším vysvětlením by mohla být možnost, že některé z textů neprošly cenzurou a z tohoto důvodu autoři z učebnice radši odstranili všechny texty. Tato možnost je ovšem velmi nepravděpodobná, protože do novějších vydání učebnice by s velkou pravděpodobností byly doprovodné texty s výchovnými funkcemi přidány.

Přesto ji lze stále připisovat status učebnice díky řadě učebních prostředků z oblasti hudební nauky, pro které je v každé kapitole vyhrazena část "Co už známe". Disponuje tak prostředky k řešení mnoha hudebních problémů, z nichž lze zmínit například orientaci v basovém klíči, tvorbu kvintakordu, či zpěv druhého hlasu v paralelních terciích. Výborně zpracované jsou v učebnici dějiny hudby, které se spirálovitě vrací ke skladatelům z předchozích ročníků a odhalují pomocí kvalitního rozboru hlavní témata mnoha stěžejních děl. Patrně v této části učebnice je možné nalézt alespoň drobnou mravouku, která vychází z popisu života probraných skladatelů a jejich děl.

I přes absenci výchovných textů v jednotlivých kapitolách, učebnice nabízí mnoho písní poukazujících taktéž spirálovým způsobem výuky na výchovná témata.

Některé z těchto písní svým textem můžou odkazovat na události z roku 1968, přestože to pravděpodobně nebylo jejich záměrem. Píseň *Kdo je rád* s hudbou Svatopluka Havelky, který je znám hudbou k mnoha filmům, mezi nimiž lze zmínit právě film z roku 1968 *Všichni dobří rodáci*, může svým textem z pera Josefa Bruknera v žákovi vyvolat smíšené pocity. Neboť slova “Ten, kdo rád a s chutí stále něco kutí, často do kroku si píská”³⁹, zatímco “Kdo se radši zlobí, ten tluče nádobí, všechny hrnky si roztríská.”⁴⁰ mohou vést pozorného žáka k myšlence, že kdo si jde po svém a věnuje se poctivě své práci, má se krásně, zatímco ten, komu stále něco vadí (odpůrci režimu), se šťastně mít nebude nikdy. Další písní, která mohla nějakým způsobem reagovat na události z konce šedesátých let by mohla být ukrajinská píseň *Jedna hora vysoká je*. Tentokrát by ovšem píseň reagovala na již zmiňovanou migrační vlnu. V písní se totiž objevuje alegorie dvou milých, z nichž jedna je bohatá, ale daleko (západ) a druhá blízká, ale kromě černých očí a lásky k milému nic jiného nemá (Východ, v tomto případě chceme-li vlast). I přes bohatství, které skrývá vzdálenější si nakonec milý vybere tu bližší, která mu jeho lásku opětuje tak, jako vlast opětuje svou lásku občanu, který jí chová v srdci.⁴¹ V učebnici se také objevují další z budovatelských a revolučních písní, z nichž se do podvědomí národa nejvíce zapsala píseň *Kupředu, zpátky ni krok* od Jana Seidla odkazující opět k dělnickým revolucím. Část jejího refrénu “Kupředu, levá, kupředu, levá, zpátky ni krok!”⁴² přežila dodnes. Z dalších písní lze zmínit například píseň Serafima Tulikova *Jsme pro mír*, která se proslavila v roce 1947, nebo *Pochod rudých námořníků*, jejímž autorem je Bezymenskij.

Stejně jako v předchozí učebnici i zde najdeme téma vojny, která řadu chlapců v budoucnu čeká. Téma vyplacení z vojny se zde objevuje v moravské lidové písni *Tatičku můj starý*. O tom, jak špatně se vede naverbovanému vojáku, se zpívá v písni *V městě Holomúci*.

39 SNĚTINA, Jindřich a VÍTEK, Bohuslav. *Hudební výchova pro 8. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1973. s. 9.

40 Tamtéž. s. 9.

41 Tamtéž. s. 159.

42 Tamtéž. s. 134

V dějinách hudby je dán velký prostor První Vídeňské škole, Smetanovi, Dvořákovi, Janáčkově a Sukovi. Rozbor jejich děl probíhá v návaznosti na již probraná díla z předchozích ročníků. Z autorů 20. století je pak největší prostor věnován Sergeji Prokofjevovi a Dmitriji Šostakovičovi, z nichž druhý jmenovaný je podobně jako v předchozích učebnicích považován za největšího v té době ještě žijícího skladatele a národního umělce Sovětského svazu⁴³. “Masové písně Šostakovičovy provázely budovatelské úsilí sovětského lidu už před Velkou vlasteneckou válkou i po ní.”⁴⁴, píše se v učebním textu. Dále se zde píše, že jeho VII. symfonie Leningradská “...zůstane navždy svědectvím oněch let, v nichž se rozhodovalo o vítězství pokroku a lidskosti v nejstrašnější válečné katastrofě světových dějin.”⁴⁵

Částí učebnice už tradičně nejvíc odrážející tehdejší společnost je již zmiňovaná kapitola *Mládí zpívá* obsahující písně posledních let. Objevuje se zde například píseň *Svět patří nám*, která odkazuje na oblibu Jaroslava Ježka a herecké dvojice Jiřího Voskovce a Jana Wericha (tehdy označeného jako národního umělce) slavných především z Osvobozeného divadla, kde před 2. světovou válkou účinkovali. Tato píseň zároveň poukazuje na nadčasovost jejich písní. V učebnici se pak vyskytuje také jejich píseň *Proti větru*, protifašistické dílo nabádající k obraně vlasti. Kvůli protifašisticky orientované politické satíře byli nuceni krátce před vypuknutím 2. světové války odejít do Spojených států.⁴⁶

43 Ačkoliv jsou i v těchto učebnicích předkládáni skladatelé Prokofjev a Šostakovič jako oblíbenci Sovětského svazu, ve skutečnosti tomu tak nebylo. Sergej Prokofjev po bolševické revoluci emigroval do USA, protože jeho experimentální hudba podléhala stranické kritice. Po návratu do SSSR byl podobně jako Šostakovič pod přísným dohledem. Šostakovičův osud byl ještě pohnutější. Kvůli satirické kritice režimu v některých ze svých děl musel po celý zbytek svého života vzdorovat silné agresi z nejvyšších míst. Oba skladatelé pak jako řada dalších museli v zájmu přežití skládat řadu tendenčních písní, z nichž jsou v této práci některé zmíněny. Přestože světu byli předkládáni jako sovětská skladatelská elita, kterou byli, ve skutečnosti bojovali o holý život svůj i rodinných příslušníků.

44 Tamtéž. s. 169.

45 Tamtéž. s. 169.

46 Osobnosti Osvobozeného divadla, které jsou předkládány jako podporovatelé myšlenek socialismu v meziválečném období ve skutečnosti žádnými podporovateli nebyly. Jednalo se o cílené překrucování myšlenek vycházejících z poetistické filozofie meziválečných let, kterou uznávaly.

V odkazu na Wericha s Voskovcem pak lze hovořit o v šedesátých a sedmdesátých letech oblíbeném pražském divadle Semafor, kde účinkovala již zmiňovaná herecká dvojice Šlitr a Suchý, která pokračovala v podobném duchu zábavné kritiky společnosti jako Voskovec s Werichem. Z jejich písní je tak v učebnici obsažena píseň *Tulipán*, která humorným způsobem reaguje na téma konfliktů (ať už společenských, či válečných).

Kromě politických a společenských témat lze v této kapitole nalézt i píseň z oblasti československého sportu.

Na úspěchy a oblibu československého fotbalu, kterých dosáhl v šedesátých letech, upozorňuje píseň *Deset gólů* Jana Zdeňka Bartoše a Lídy Sedláčkové. Kromě kritiky stavu starých venkovských hřišť a nižšího přísunu peněz tělovýchovným organizacím a sportovním klubům, než jak tomu bylo jinde ve světě, se ve čtvrté sloce dozvíme o “...zájezdu jednou v Chile...”⁴⁷, který odkazuje na 2. místo z Mistrovství světa 1962 konaného právě v tomto jihoamerickém státě, kde Češi ve finále podlehli legendárnímu fotbalovému týmu Brazílie, se kterým se jim ale v základní části podařilo remizovat a byli tak zároveň jediným týmem, který dokázal na mistrovství nějaký zápas s Brazílií neprohrát.

Učebnice disponuje mnoha tendenčními písněmi, ale i písněmi poukazujícími na v té době aktuální trendy. Vlivem absence textů uvádějících žáka do problematiky jednotlivých kapitol a ztrátou výchovné funkce, která se projevuje pouze v minimálním měřítku u rozboru děl osnovami nařízených skladatelů a je tak pravděpodobně přenechána vyučujícímu, který v hodinách učebnici používá, tak učebnice příliš nezapadá do kontextu s dalšími učebnicemi z této ediční řady.

47 Tamtéž. s. 176.

2.1.1 Učebnice pro 9. ročník

Učebnice pro 9. ročník je v mnoha ohledech výjimečnou oproti ostatním učebnicím z této edice. Na rozdíl od předchozích ročníků se v ní objevují písně náboženského charakteru, které doprovází kapitoly z dějin hudby. Oproti dřívějším, kde se objevili maximálně husitské chorály plnící spíše funkci válečných než duchovních písní, zde tak můžeme nalézt *Benedictus* G.P. Palestriny a A. Gabrieliho, jako stálou část katolické mše, také vánoční písně jako luteránskou píseň *Já s nebes výše*, kterou do trojhlasu upravil M. Praetorius v 17. století, ale i další duchovní písně jako *Rorando coeli* Jana C. Vodňanského. Nebýt právě potřeby doprovodit praktickými příklady různá období dějin, do učebnice by se pravděpodobně tyto písně nedostaly z důvodu systematického pronásledování katolické církve a snahy o její destabilizaci. Z tohoto důvodu se lze domnívat, že se ze strany autorů jedná o projevení podpory katolické církvi v těžké době, kterou pociťovala.

Ze všech učebnic právě v této najdeme zároveň nejvíce amerických písní. V těchto písních však převládají dvě témata. Stěžejními jsou písně amerických černochů o otroctví a snaze vrátit se z Nového světa zpět domů, které zároveň využívají témat Starého zákona. Lze zde tak nalézt písně jako *Davide, hraj na Harfu, Vozíčku, ke mně leť*, nebo píseň *Kde řeky hučí proud*. Pokud se v učebnici objevuje píseň z amerického kontinentu, která nepochází od amerických černochů, jedná se o píseň kovbojskou nebo farmářskou. Za zmínku stojí například píseň v překladu Jiřího Blažka *Tam v Texasu* nebo kanadská lidová píseň *Starý farmář John*. Jedná se o texty spojené se zemědělstvím a prací, tedy o témata provázející socialistickou společnost.

Z dalších témat provázejících socialistickou společnost je nutné zmínit opět osvobození Československá Rudou armádou. V písni *Rudá armáda* od Václava Dobiáše a Viléma Závady se zpívá o osvobození Prahy a o tom jak na Letné “sovětští vojáci, tankisté a pěšáci na garmošku zahráli...”⁴⁸ a “všichni jsme se sbíhali, tancovali, zpívali.”⁴⁹ Tato píseň je tedy písní oslavující osvobození Prahy Rudou armádou, ačkoliv dnes již převládá názor, že Krasnoarmějci dorazili do již osvobozené Prahy.

48 BERKOVEC, Jiří a kolektiv. *Světlem hudby. Kniha pro hudební výchovu v 9. ročníku základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1971. s. 262-263.

49 Tamtéž. s. 263.

Píseň *Májová* opět otevírá téma práce, když oslavuje První máj, svátek práce, prakticky nejdůležitější svátek v době socialismu. V druhé sloce oslavuje radost z možnosti práce na poli, které patří všem, nikoli nějakému leníkovi, pod kterým by musel prostý rolník robotovat.⁵⁰ Stejně tak se ve třetí sloce objevuje myšlenka cesty k míru poctivou prací, kterou nejlépe vystihuje tehdejší slogan „Buduj vlast - Posílíš mír!“

O velebení spojenců ze Sovětského svazu zpívá *Píseň o vlasti*, kde “v širou dál od Moskvy k Sachalinu, z jižních hor do moří severních kráčí dělník a jak slunce vínu uzrát dává životu ve smích.”⁵¹ Společně s Šostakovičovou *Písní míru* a komunistickou písní *Všichni jsme mladí* tak tato socialistická témata uzavírají učebnici. Je více než pravděpodobné, že autoři učebnice záměrně veškeré socialistické tendenční písně zařadili na její konec, aby jednoduše “nepřekážely” její podstatnější části, která se věnuje především dějinám hudby.

50 Tamtéž. s. 261.

51 Tamtéž. s. 266.

Velké pozdvižení v sedmdesátých letech v souvislosti s událostmi z léta 1968 údajně vyvolala ruská lidová píseň *Zajíčku, poskoč si* v úpravě Petra Ebena⁵². Tato píseň svým textem mohla být interpretována jako naprostý nesouhlas s okupací. „Kam ses to zatoulal? Tys tomu ale dal! Vždyť tu samé domy jsou se železnou závorou.“⁵³ Z tohoto textu první sloky vyplývá, že onen zajíček (vojska Varšavské smlouvy) se zatoulal někam, kde není vítán (domy se železnou závorou). „Zajíčku, to koukáš! Jak se ven vymotáš? Koukej, ať jsi odtud pryč! Nehledej si žádný klíč!“⁵⁴ pokračuje druhá sloka písně. Opět se nabízí několik důvodů, proč se tato píseň, která působí silně protiokupačně do učebnice dostala. Jedním z důvodů by mohlo být, že toto připodobnění nebylo zamýšleno. Tím druhým, reálnějším je možnost, že zde autoři našli místo pro vyjádření vlastního nesouhlasu s okupací a podařilo se jim píseň do učebnice „propašovat“.

Podobně jako předchozí učebnice se i tato zcela oprostila od výchovných textů, které by podléhaly tendenčním myšlenkám komunistické ideologie. Nahrazeny byly souvislým textem o dějinách hudby a výtvarného umění, které tak částečně výchovnou funkci plní. V textu tak lze nalézt jen nepatrné množství odstavců, které by nějakým způsobem propagovaly ideologické a tendenční myšlenky. Z těchto odstavců však za zmínku rozhodně stojí zlomek úvodu druhé části kapitoly *Chvilka zamýšlení nad výtvarným doprovodem knihy Světem hudby*, ve které několik takových myšlenek nalezneme.

52 Tato informace byla převzata z nezávazného dialogu s Mgr. Marií Hánovou, která v sedmdesátých letech vyučovala hudební výchovu, mimo jiné i v devátém ročníku základní devítileté školy. Přišla tak do kontaktu s touto učebnicí. Údajně na základě této písně byl zároveň ke konci sedmdesátých let vydán příkaz tyto učebnice (v Jirkově) kvůli této písni spálit. Protože však pravděpodobně neexistuje písemný pramen, který by tuto informaci potvrdil, byla do práce vložena spíše jako zajímavost podporující možné připodobnění písně k nesouhlasu s okupací než jako neochvějný fakt.

53 BERKOVEC, Jiří a kolektiv. *Světem hudby. Kniha pro hudební výchovu v 9. ročníku základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1971. s. 182.

54 Tamtéž. s. 183.

Miroslav Houra si zde pokládá otázku “Jak ale několika slovy vysvětlit a charakterizovat složitou dobu posledního sta let?”⁵⁵, na kterou v zápětí odpovídá, že “Tempo života a proměn společnosti se v tomto období nebývale zrychlilo.”⁵⁶ Dále popisuje průmyslové zaměření společnosti⁵⁷, které již prošlo dvěma fázemi průmyslového rozvoje od konce 19. století po (tehdejší) současnost. “Odvěká touha člověka vybudovat spravedlivou společnost svobodných, rovných lidí, zbavenou vykořisťování člověka člověkem, dostává ve vítězných revolucích svou konkrétní podobu.”⁵⁸ píše dále Houra. Tím čtenáři učebnice předkládá obraz pokrokové společnosti, která v posledních letech dosahuje vysněných budovatelských cílů.

Silně protiamericky vyznívá další pokračování tohoto textu, kde se Houra zmiňuje o válečných konfliktech a krutostech, provázející onen dosažený pokrok. Jako příklad válečných hrůz pak překvapivě místo holocaustu, či jiných nesčetných krutostí nacistických nepřátel uvádí největší přečin americké strany. “Výbuchem jediné bomby zmizelo v několika vteřinách s povrchu země město Hirošima...”⁵⁹ Kromě tohoto malého „drobečku“ učebnice předkládá velmi kvalitní obraz z dějin hudby a výtvarného umění.

55 Tamtéž. s. 122.

56 Tamtéž. s. 122.

57 Někdejší zemědělsko-manufakturní společnost se v průběhu několika desetiletí změnila ve společnost průmyslově městskou. Bezprávného zemědělce - nevolníka vystřídal ve výrobním procesu dělník. Člověk poznával přírodní zákony a naučil se jich využívat. Vyrábí energii, vytváří stroje. Poprvé zvlétl a nyní již překonal gravitaci Země. Vybudoval továrny, jejichž haly zabydluje mechanickými a automatickými výrobními linkami. Mohutná je dnes úroveň výroby, vědy a techniky.; Tamtéž. s. 122.

58 Tamtéž. s. 122.

59 Tamtéž. s. 122.

Právě toto spojení výtvarného a hudebního umění příkládá učebnici velkou didaktickou hodnotu. Kromě v dnešní době tradičního rozdělení hudby do jednotlivých období, která jsou provázena hudebními a poslechovými ukázkami, také disponuje mnoha výtvarnými díly světových umělců. Najdeme zde podobně jako v předchozích učebnicích řešení mnoha problémů z oblasti hudební nauky, harmonie, ale i hudební kompozice. Jedná se tak o kvalitně zpracované shrnutí kompletního základního učiva, kterému se žáci učili v předchozích letech, ale i v tomto posledním roce základního studia. Ilustrace v podobě již zmiňovaných světových výtvarných děl jsou oproti minulým učebnicím ve velké míře barevné a obsahují díla od doby nejstarších civilizací po (tehdejší) současnost. Jedná se tak o dokonalé propojení estetických předmětů, u kterého by bylo možné říci, že lze jednotlivé kapitoly bezpečně použít v obou těchto předmětech.

2.2 Ediční řada Učebnice pro základní školu

2.2.1 Učebnice pro 5. ročník

Vlivem školského zákona z roku 1978 byl pátý ročník zařazen formálně do osnov druhého stupně základní školy. Protože hudební výchova byla zkrácena na dobu pouhých sedmi let, nevyhnulo se smíchání učebních osnov ani pátému ročníku, do jehož náplně byla doplněna velká část učiva z dřívějších osnov pro šestý ročník. Z tohoto důvodu nemá praktický význam zabývat se podrobně projevy socialistických výchovných témat v učebnici, neboť velká část těchto výchovných tendencí byla podobná tendencím z předchozí edice učebnic. Přesto lze pokládat za důležité některá témata zmínit. Nová generace autorů učebnic v čele s Miroslavem Střelákem, přišla s mnoha novými didaktickými postupy, které ve svých učebnicích uplatňují, a do kterých se jim dařilo tato výchovná témata zařadit. Za zmínku rozhodně stojí rozbor Sukova slavnostního pochodu *V Nový život*, v němž připodobňují jednotlivé části skladby k průběhu největší masové tělovýchovné události, kterou byla Spartakiáda. S tématy trumpetového partu doprovází rozbor text z pohledu komentátora této sportovní události. „A teď jako by hudba uvolnila hráz: rozezněl se pochod a hlavní branou nastupuje na cvičební plochu mohutný proud cvičenců.“⁶⁰ uvádí se první hudební myšlenky tohoto Slavnostního pochodu. „Nyní se hudba proměnila. Jako by se proudy ze všech bran spojily a rozlily po ploše stadiónu v barevné moře. To orchestr hraje druhý rozsáhlý díl pochodu – trio.“⁶¹

60 RAJMON, Radko a STŘELÁK, Miroslav. *Hudební výchova pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1988. s. 31.

61 Tamtéž. s. 32.

Slavnostem a státním svátkům se ostatně věnuje celá kapitola, ve které se kromě *Československé státní hymny*, *Písně práce* lze setkat i s fanfárou PO SSM či fanfárou z Libuše, která vítala Československého prezidenta. V poslechu se pak dostalo na hymnu SSSR a *Internacionálu*. U hymny SSSR opět lze narazit na z dnešního pohledu kontroverzní téma osvobození, neboť právě ta se hrála “při takových svátcích, jako je výročí osvobození naší vlasti Sovětskou armádou nebo výročí Velké říjnové socialistické revoluce.”⁶² Za další z velkých událostí je považován vítězný únor, v dnešní době známý jako komunistický puč spojený mimo jiné i s vlnou lidové umělecké tvorby. “Po osvobození v roce 1945, a zvláště po vítězství pracujícího lidu v roce 1948 se v naší vlasti vzedmula vlna lidové umělecké tvořivosti.”⁶³ Díky této poznámce v doprovodném textu tak lze pozorovat i tehdejší oficiální postoj k událostem roku 1948, kdy se komunisté dostali k moci.

V učebnici se samozřejmě vyskytují další učebními osnovami daná výchovná témata, jako jsou práce, lidové písně odkazující na vojnu, témata rodiny. Jak už bylo ovšem řečeno výše, pro velkou podobnost s předchozími učebnicemi z let sedmdesátých a pro mnohem větší didaktický přínos učebnice by bylo nedůstojné těmito výchovnými prostředky tento přínos zakrýt.

Učebnice totiž funguje spíše jako cvičebnice, přičemž každá kapitola je zpracovaná pomocí několika cvičení a otázek, po jejichž splnění následuje konkrétní příklad písně, na které si lze získané poznatky ověřit. V textu jsou zároveň pečlivě zvýrazněné pojmy, které je nutné si zapamatovat. Při práci s obtížnějšími pojmy, jejichž znalost není vyžadována, ale pro práci s písní je potřebná, lze využít MHS, neboli Malého hudební slovníčku, který je zařazen na úplný konec učebnice.⁶⁴ V textu je barevným ohraničením zároveň označena část úkolů, které by se měly plnit v rámci hodiny hudební výchovy, ale taktéž různé typy pro nadstavbové učení v pohodlí domova.

62 Tamtéž. s. 27.

63 Tamtéž. s. 143.

64 Malý hudební slovníček se v učebnici nachází na stranách 173-180.

Podobně jako některé předchozí učebnice je před každou písní v notové osnově zapsán tónický kvintakord, aby žáci věděli, v jaké tónině se pohybují. Znalost tónin je také předmětem této učebnice.

Následkem velkého technologického boomu v oblasti elektrických nástrojů, se kterými zároveň rostl zájem i o nástroje akustické z nichž elektrické nástroje vycházely (například akustická a elektrická kytara), byli autoři učebnic, ale i další přední hudební pedagogové, nuceni přizpůsobit se těmto okolnostem. Z tohoto důvodu se tak v učebnici začínají objevovat kapitoly o hře na flétnu a kytaru, vycházející z konceptu nepovinného předmětu hry na nástroj.⁶⁵

Kromě kapitol vysvětlujících hru na zmíněné nástroje je každá píseň vybavena akordovými značkami. Pro řadu dalších nástrojů, jako jsou různé Orffovy nástroje, je v kapitolách vždy krátká podkapitola s názvy jako *Pro začínající bubeníky*.

Skrze všemožná cvičení a otázky se zároveň objevuje v učebnici *Soutěž o zlatou notu*. Jedná se o stěžejní otázky, na základě kterých by mezi sebou žáci měli soutěžit v určitých získaných vědomostech.

Mimo tyto hudebně didaktické prostředky učebnice odkazuje taky na další učebnice jako například na učebnici literatury pro pátý ročník, z čehož lze usoudit jistou systematickostí a mezipředmětovou symbiózu.

Učebnice pro pátý ročník je projevem snah muzikologů a hudebních pedagogů o modernizaci hudební výchovy. Ačkoliv řada předkládaných problémů může působit v dnešní době prakticky nesplnitelně, je vysoce pravděpodobné, že při poctivé práci s touto učebnicí mohly být naplněny veškeré cíle, které si autoři učebnice stanovili, tj. předání hudebních znalostí v rovině s výchovnou funkcí učebnice.

65 V učebnici se nacházejí pod názvem *S hudebními nástroji ve škole i za školou*.

2.2.1 Učebnice pro 6. ročník

“Můžeme žít bez hudby, ale ne tak dobře.”⁶⁶ Tímto citátem začíná učebnice pro šestý ročník, která tak navazuje na učivo předchozích ročníků, ve kterých bylo mimo jiné hlavním výchovně - vzdělávacím cílem, aby žáci pocítovali “potřebu v různých životních situacích si s chutí zazpívat, pohybem reagovat na hudbu a podle možnosti si zahrát na hudební nástroj, jednotlivě i v kolektivu.”⁶⁷ Zároveň navazuje i řadou vzdělávacích postupů, díky kterým potvrzuje didaktickou hodnotu těchto učebnic. Prakticky u každé písni použité v učebnici pro zpěv je několik doporučení na další hudební aktivity s touto písni. Lze zde tak nalézt možnosti druhého hlasu, doprovod v podobě metalofonu, klavíru, ale i mnoha melodických, strunných či bicích nástrojů. Je zde obsažena také řada rytmických cvičení především pro bicí nástroje, tabulatury s kytarovými akordy, kterými lze jednoduše písni doprovodit, či hmaty pro zobcovou flétnu. Na začátku většiny těchto písni se nadále objevuje před notovým zápisem skladby tónický kvintakord pro lepší schopnost orientace v tónině.

Vlivem zrušení hudební výchovy v posledním osmém ročníku základní školy došlo i v osnovách šestého ročníku k mnohým změnám, na základě kterých se zde objevuje učivo původně vyšších ročníků, ovšem se stejnou časovou dotací, jakou měl šestý ročník v letech sedmdesátých. Kromě témat lidových tanců, které bylo v sedmdesátých letech v šestém ročníku stěžejní a navazovalo na lidovou hudbu, se zde tak setkáme i s kapitolami z dějin hudby, které rozebírají díla mnoha světových i domácích autorů od Beethovena po Suchoně.

66 MIHULE, Jaroslav a STŘELÁK, Miroslav. *Hudební výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1984. s. 6.

67 *Učební osnovy základní školy: hudební výchova a zpěv 5.-7. ročník, sborový zpěv, hra na hudební nástroj, zpěv a pohybová výchova (nepovinné předměty, 5.-8. ročník)*. Praha: SPN, 1978. s. 7.

Na základě většího obsahu těchto dějinných kapitol dochází k odsunu výchovné funkce do ústraní, ačkoliv ani u této učebnice se autoři nevyhnuli řadě socialistických témat nařízených učebními osnovami. Hlavním bodem je osnovami nařízená hymnická píseň dělnických hnutí *Internacionála*. U této písně se objevuje doprovodný text k výročí Velké říjnové socialistické revoluce, který žákům zprostředkovává besedu, kterou si připravili žáci jedné školy k tomuto výročí. “Hrdinou třídy se stal Petr, který s nápadem přišel a celý pořad režíroval.”⁶⁸ Tímto způsobem se snažil autor textu pravděpodobně podprahově přesvědčit žáky k podobnému nápadu.

Při zamyšlení se nad původním významem slova hrdina, jakožto osoby připravené v zájmu společnosti něco obětovat, lze dojít k názoru, že autor textu mohl mít v této větě i jiné úmysly. Za hrdinu lze považovat autora učebnice, který obětoval mnoho místa v učebnici socialisticky „správným“ tématům, aby vůbec učebnice mohla vzniknout. Oproti starší učebnici se v této objevuje také přiblížení autorů této písně, která byla do roku 1943 hymnou prvního socialistického státu. “Složil píseň, která zvítězila. Jako zázrakem se dožil (Degeyter) tohoto slavného vítězství: Na podzim roku 1927 byl pozván do Moskvy na kongres Komunistické internacionály.”⁶⁹ Tímto textem tak byla zároveň žákům vnucena její důležitost.

Velký prostor je v učebnici věnován také písním Jaroslava Ježka ve spolupráci s Jiřím Voskovcem a Janem Werichem, jakožto odkazu jejich boje proti fašismu před 2. světovou válkou na kulturním poli. Tento fakt svědčí o stále neutuchající oblíbě jejich písní i v osmdesátých letech. Za nejoblíbenější píseň z Ježkovy dílny v učebnicích hudební výchovy je možné považovat píseň *Svět patří nám*. Kromě ní se zde lze setkat i s jednou z ústředních písní divadelního představení *Balada z hadrů*, písní *Hej pane králi* reagující na sociální krivdy v meziválečném Československu.

I přes řadu skvělých vzdělávacích postupů a pečlivě strukturovaného obsahu v této učebnici se lze pozastavit nad některými nedokonalostmi učebnice. Z nich lze zmínit například nepochopitelnou potřebu autorů vložit do učebnice vánoční koledu Štedrej večer nastal. Před touto koledou ani po ní však v učebnici není přítomný žádný navazující text,

68 MIHULE, Jaroslav a STŘELÁK, Miroslav. *Hudební výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1984. s. 45.

69 Tamtéž. s. 46.

který by blíže určoval důvod polohy této písně právě v části mezi rozborem Hindemithovy klavírní suity a Fibichových melodramů.⁷⁰

V novějších vydáních učebnice bylo do obsahu přidáno rozdělení kapitol podle měsíců, na které daná kapitola vychází. Koleda vycházela skutečně na prosinec, nicméně v učebnici se stále nenaskytlo žádné konkrétnější vysvětlení. Je vysoce pravděpodobné, že důvodem může být cenzura učebnice, v rámci které by byla část o Vánocích vyňata a zůstala zde tak pouze tato jediná píseň, nicméně o takovéto příčině nelze dohledat žádné záznamy. Druhou možností může být o něco jednodušší vysvětlení. Autoři učebnice zkrátka nemuseli považovat za důležité doprovodit píseň navazujícím textem a předpokládali případný výklad ze strany učitele, který s učebnicí v hodinách pracuje. Této možnosti by nasvědčoval i zmíněný fakt, že ani v novějších vydáních žádný navazující text nepřibyl.

⁷⁰ Tamtéž. s. 69.

2.2.1 Učebnice pro 7. ročník

Po vydání školského zákona z roku 1978 čekala autory učebnic nejtěžší zkouška. Nejenže jejich úkolem bylo na základě učebních osnov spojit učivo osmého a devátého ročníku, ale zároveň si učebnice musela zachovat svou přehlednost. Protože předchozí ročníky prakticky vyčerpaly obrovskou škálu budovatelských, revolučních, ale i mnoha dalších písní s ideovými společenskými tématy a hlavním cílem posledních ročníků bylo už v minulosti zpracovat převážně kapitoly z dějin hudby, podobných písní se v učebnici nachází poskrovnu. Výchovným prostředkem se tak staly kapitoly dějin hudby. Poslechové skladby a jejich rozbor jsou často dány mnohokrát zmiňovanými učebními osnovami, ačkoliv autorům je již ponechána o něco větší volnost. Velký prostor je tak věnován především romantickému hudebnímu období a soudobé hudbě s důrazem na národní cítění. To se v kapitolách projevuje popisem národně obrozeneckých hudebních snah, rozbohem a poslechem nejuznávanějších českých skladatelů a jejich děl. Lze tak v učebnici nalézt rozbor Smetanova cyklu *Má vlast* - především části *Vltava*, dále pak Dvořákovy symfonie *Z Nového světa*, Sukovy *Pohádky*, ale také děl slovenských soudobých autorů, z nichž je možné zmínit například Alexandra Moyzese nebo Eugena Suchoně. Stejně jako u českých umělců je oslava vlasti, oslava lidu rovněž častým námětem tvorby slovenských skladatelů. Oslava vlasti a lidu jsou také stěžejními tématy této učebnice. S některými mezinárodními oslavami lidu, jako je například osvobození Československa Rudou armádou nebo oslavy Velké říjnové socialistické revoluce, je spojena řada písní zmiňovaných již u učebnic z let sedmdesátých. Povinnou písní v sedmém ročníku tak zůstala Hymna SSSR. Kromě hymny najdeme v podkapitole *K novým zítřkům* několik dalších již zmiňovaných revolučních písní jako *Pochod rudých námořníků*, ale také již zmiňovanou antifašistickou píseň Jaroslava Ježka *Proti větru*. Fakt, že v učebnici zůstaly tendenční písně užívané již v sedmdesátých letech, podporuje názor, že si autoři vložením těchto tendenčních písní pouze odbyli povinnost, aby mohli být nadále produktivní.

Jelikož se jedná o učebnici, jejímž úkolem bylo shrnout učivo posledních dvou ročníků a zároveň zopakovat probranou látku předchozích ročníků, najdeme v učebnici všechna zmíněná ideologicky podporovaná témata. Kromě revolučních a budovatelských písní lze v učebnici najít i písně týkající se tématu práce, vojny (*Tatíčku můj starý*), mládeže (*Píseň šťastných dětí*) a mnohých dalších.

2.3 Shrnutí témat a myšlenek

Předchozí analýza učebnic ukázala, jaká ideologicky „správná“ témata byla v učebnici prosazována. Ačkoliv autoři museli tato témata zakomponovat a měli malý prostor pro vlastní myšlenky, vybrat příklady písní do těchto učebnic bylo náročné. Jejich spektrum bylo poměrně velké. Z tohoto důvodu se uchýlovali k opakováním tendenčních písní, které se objevily ve starších učebnicích, aby neztráceli čas hledáním dalších vhodných písní v tomto nezměrném množství. Mnoho známých skladatelů se ze stejné povinnosti jako autoři učebnic podílelo na tvorbě tendenčních písních umělých i na úpravách lidových písní obsahujících vhodná témata. Přestože o nikom z nich nelze říct, že by byl podporovatelem režimu, díky jejich umu vznikaly hudebně kvalitní kusy těchto písní. Písně uvedené v textu této práce jsou jen zlomkem mnohaleté tvorby těchto písní od předních českých skladatelů druhé poloviny dvacátého století. Objevují se zde jména jako Miroslav Kabeláč, Petr Eben, nebo Jan Seidel, ale i další významná jména. Některé z nich společně se zmiňovanými tématy představuje následující přehledová tabulka.

Přehled vybraných autorů písní a ideologicky vhodných témat						
Autor/ři	Rozdělení písní podle témat					
	Budovatelské	Revoluční	Práce a rodina	Svoboda a mír	Vojna	Pionýr a mládí
<i>Aturov</i>		<i>Partyzánská</i>				
<i>Blažek J.</i>			<i>Jede Farmář</i>			
			<i>Skoč tam natrhej</i>			
			<i>Starý farmář</i>			
			<i>John</i>			
<i>Boháč J.</i>					<i>Dětský smích</i>	
<i>Burian E. F.</i>	<i>Pochod</i>					
<i>Degeyter P.</i>		<i>Internacionála</i>				
<i>Dobiáš V.</i>	<i>Zitřek je náš</i>		<i>Májová</i>	<i>Rudá armáda</i>		
<i>Eben P.</i>					<i>U Těšina bubny bijom</i>	<i>Vždy bud' připraven</i>
						<i>Pisn. na výlet</i>
<i>Felix V.</i>						<i>Který z nás</i>
<i>Kabeláč M.</i>			<i>Dybych já věděla</i>			
<i>Kaňák Z.</i>			<i>Chceme mír</i>			
<i>Kapr J.</i>	<i>Pisn. Budovatelů</i>					
<i>Kardoš D.</i>						<i>Pieseň šťastných detí</i>
<i>Moyzes A.</i>			<i>Pieseň pracujúcich</i>			
<i>Novikov A.</i>						<i>Pochod dem. mládeže</i>
<i>Pauer J.</i>	<i>Stavíme nový svět</i>					
<i>Reiner K.</i>	<i>Pieseň brigády (Šostakovič)</i>					<i>Veliký svět Pochod veselých dětí</i>
<i>Seidel J.</i>				<i>Kupředu, zpátky ni krok</i>		<i>Zpěv svobody Mládí světa</i>
<i>Scheu J.</i>		<i>Pieseň práce</i>				
<i>Smatek M.</i>						<i>Pionýrský valčík</i>
<i>Stanislav J.</i>		<i>Se zpěvem a smíchem</i>				
<i>Swiecicki W.</i>		<i>Varšavjanka</i>				
<i>Šesták Z.</i>			<i>Pisn. pro maminku</i>			
<i>Tulikov S.</i>				<i>Jsmo pro mír!</i>		
<i>Zoula N.</i>		<i>Věžeňská</i>				
<i>Lidové</i>			<i>Burlacká</i>		<i>Ja, keď sa Janoško</i>	
					<i>Jož tambor bobnuje</i>	
					<i>Smutné časy nastávají</i>	
					<i>Tatičku můj starý</i>	
					<i>V městě Holomúci</i>	

Tabulka zpracovává některé vybrané písně k jednotlivým ideologiím podporovaným tématům, která lze považovat za stěžejní. Tato témata vychází z analýzy učebnic. V učebnicích se samozřejmě nachází i řada dalších témat především z oblasti lidové kultury. Lze uvést například lásku k vlasti a rodnému kraji, jakožto tématu ideologicky vhodného, nebo nešťastnou lásku, která se objevuje v mnoha lidových písních.

V kolonce s autory jsou pak uvedeni povětšinou autoři hudby v některých případech úprav. U písní, kde není znám autor hudby je uveden autor textu nebo překladu.

Závěr

Primárním cílem této práce byla analýza učebnic hudební výchovy pro druhý stupeň ze sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. Vymezené období ohraničovaly dva historické mezníky – Invaze vojsk Varšavské smlouvy a Sametová revoluce. Na základě této analýzy jednotlivých učebnic ze dvou edičních řad bylo možné určit stěžejní ideologií podporovaná témata, jako je téma pracujícího spokojeného člověka, ideální rodiny, lásky k vlasti či vidina šťastné budoucnosti s nástupem mladé generace. Za prostředky těchto témat lze považovat řadu tendenčních písní, z nichž se v učebnicích objevují především písně budovatelské, revoluční, pionýrské nebo mírotvorné. Současně s těmito písněmi bylo možné v učebnicích analyzovat písně odrážející aktuální trendy společnosti. Mezi těmito trendy tak bylo možné sledovat písně o vesmírných závodech, písně s politickou a společenskou satirou z různých oblíbených divadelních scén. Také se zde objevovaly písně z oblasti sportu, které odrážely některé sportovní úspěchy, ale zároveň bídný stav některých sportovišť. Společně s písněmi reflektovaly v mnoha učebnicích aktuální trendy a zmíněná témata také doprovodné texty, které v učebnicích plní především funkci výchovnou.

Vedlejším cílem v oblasti analýzy učebnic bylo sledování reakce učebnic na školské reformy z konce sedmdesátých let. Bylo možné zmapovat proces přizpůsobení obsahu učiva šestého a sedmého ročníku koncepci, která rušila hudební výchovu v ročníku osmém a devátém.

V rámci vymezeného období zároveň probíhal velký boom v oblasti hudební pedagogiky a používání učebních pomůcek. V učebnicích tak bylo možné zároveň analyzovat řadu moderních vzdělávacích postupů. Současné jsou učebnice napříč vymezeným obdobím zpracovávány mnoha odlišnými způsoby. Učebnice pro pátý ročník je například psaná formou neustálého soutěžení, na základě kterého si žáci lépe pamatují probíranou látku. Naopak učebnice pro devátý ročník ze sedmdesátých let se oprostila od výchovné funkce a pomocí kvalitních textů předkládá žákům pečlivě vypracované dějiny hudby. Rozdíl mezi učebnicemi pro šestý a sedmý ročník z let sedmdesátých, kdy učebnice psali rozdílní autoři, a let osmdesátých, kdy naopak psali učebnice autoři stejní, ukázal na výhody a nevýhody těchto dvou možností psaní učebnic. Učebnice od stejných autorů na sebe lépe navazovaly a poskytovaly větší prostor přísunu nové látky. Kromě zapojení kapitol z nepovinného předmětu Hry na hudební nástroj, ve kterých byla žákům předkládána hra na různé druhy nástrojů, se v učebnicích objevily také dvojhlase a trojhlase úpravy lidových písní z per předních českých skladatelů. Z didaktických prostředků používaných především v osmdesátých letech, ale vycházejících z předchozích učebnic, lze zmínit například výskyt tónických kvintakordů u mnoha písní z důvodu snahy o lepší orientaci v tónině písně. Dále pak za zmínku stojí kytarové tabulatury obsažené u mnohých písních a navazující na kapitoly, které učí žáky hrát na kytaru.

Posledním, ale neméně důležitým cílem byla snaha zasadit učebnice hudební výchovy do společensko-historického kontextu doby. Z tohoto důvodu práce v menší míře analyzuje činnosti nejaktivnější pedagogické organizace té doby, tedy České hudební společnosti. Dokazuje, že autoři učebnic nepsali učebnice nahodile, ale jednali tak organizovaně, neboť všichni autoři učebnic byli členy ČHS a někteří z nich dokonce zastávali vysoké funkce v odborných komisích. Tato kapitola zároveň nastiňuje problémy, se kterými se ČHS ve vymezeném období potýkala a které by bylo možné srovnávat s problémy dnešních dnů, probíraných na zmiňované Konferenci třetího tisíciletí, kterou pořádala Společnost pro hudební výchovu společně s pedagogickou fakultou univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Tato společensko-vědní práce je prací teoretickou, na základě čehož obsahuje pouze teoretické poznatky získané především analýzou učebnic. Zároveň by mohla ale tématem těchto učebnic otevírat další otázky empirického charakteru. Vzhledem k teoretickému zaměření práce v ní totiž není počítáno s reálným používáním učebnic v hodinách hudební výchovy. Zároveň nelze určit jakým způsobem s nimi sami učitelé v hodinách pracovali. Zda byly užívány pouze jako zpěvníky, tedy zdroje písní, či plnily zamýšlenou funkci učební pomůcky v hodinách nebo zda sloužily pouze k domácímu samostudiu. Lze tak pouze tipovat, do jaké míry mohly učebnice skutečně ovlivňovat tehdejší generace, ačkoliv z výchovně-vzdělávacích cílů učebnic a učebních osnov je zřejmé, že ze strany vrcholných orgánů byla snaha o naplnění těchto cílů obrovská. Zároveň nelze určit, do jaké míry byly učební osnovy v hodinách skutečně dodržovány a na kolik byla didaktická vybavenost učebnic využita k výkladu látky, či rozboru děl. Je nutné si zároveň uvědomit, že stejně jako v dnešní době se tehdejší režim potýkal s nedostatkem kvalifikovaných učitelů. Proto je vysoce pravděpodobné, že na mnoha školách hudební výchovu vyučoval pedagog bez potřebné aprobace. Tato práce tak zároveň nabízí otázky k dalšímu zkoumání.

Seznam použitých informačních zdrojů

Primární prameny

DUZBABA, Oldřich a BUDÍK, Jan. *Hudební výchova pro 6. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1977. 168 s.

VAŘECHOVÁ, Milica. *Hudební výchova pro 7. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1972. 192 s.

SNĚTINA, Jindřich a VÍTEK, Bohuslav. *Hudební výchova pro 8. ročník základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1973. 192 s.

BERKOVEC, Jiří a kolektiv. *Světlem hudby. Kniha pro hudební výchovu v 9. ročníku základní devítileté školy*. Praha: SPN, 1971. 280 s.

RAJMON, Radko a STŘELÁK, Miroslav. *Hudební výchova pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1988. 192 s.

MIHULE, Jaroslav a STŘELÁK, Miroslav. *Hudební výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1984. 192 s.

MIHULE, Jaroslav a kolektiv. *Hudební výchova pro 7. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1983. 288 s.

Sekundární prameny

POLEDŇÁK, Ivan a BUDÍK, Jan. *Výchova hudbou. Příspěvek hudební výchovy k vytváření komunistického přesvědčení žáků ZDŠ*. Praha: SPN, 1972. 112 s.

Učební osnovy základní školy: hudební výchova a zpěv 5.-7. ročník, sborový zpěv, hra na hudební nástroj, zpěv a pohybová výchova (nepovinné předměty, 5.-8. ročník). Praha: SPN, 1978. 32 s.

FUKAČ, Jiří. Hudební výchova a pedagogika v proměnách komunikace. In: VEREŠ, Jozef. *Hudobno-pedagogické interpretácie 6*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2001. s. 9-18. ISBN 80-8850-471-7.

PRCHAL, Jan. *80 let Společnosti pro hudební výchovu a reflexe současného stavu hudebního vzdělávání u nás* [online] 2015 [cit. 2020-07-20]. Dostupné z: https://www.chr-cmc.org/download/Studie_Prchal.pdf

TŮMA, Oldřich. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2012. 288 s. ISBN 978-80-7285-162-1.

DVOŘÁKOVÁ, Jiřina. *Hudba 20. a 21. století*. Praha: HAMU, 2020. 50. s. (v tisku)